

Odkaz a příklad Vladimíra Iljiče Lenina, jehož stého výročí narození s hrdostí letos vzpomínáme, je všestranný a dokonalý. Jde o odkaz revolucionáře a státníka, vůdce revoluční strany, vůdčího organizátora prvního socialistického státu, o odkaz vědeckého badatele, publicisty a nepřekonatelného mistra všech oborů praktické revoluční činnosti vůbec. Život a dílo V. I. Lenina představují dnes pro celý pokrokový svět téměř neomezený zdroj poučení. Všimněme si v této vzpomínce především vědeckého charakteru jeho teoretických úvah i revolučních činů a věnujme pozornost zvláště marxistické metodologii Leninova vědeckého díla.

Za posledních sto let prošlo lidstvo na celé zeměkouli velice významnou etapou ve svém postupném vývoji k lepšímu, humannějšímu a spravedlivějšímu světu. Stalo se tak zvláště v první polovině našeho věku zásluhou myšlenek leninismu po vítězství Velké říjnové socialistické revoluce. Díky vědeckému revolučnímu učení, jež Vladimír Iljič Lenin, strůjce tohoto vítězství, zanechal celému mezinárodnímu komunistickému hnutí, kterým se řídí i naše komunistická strana, představuje pak poválečné období také pro naši vlast nejvýznamnější etapu jejich dějin.

Leninismus je marxismus nové dějinné epochy lidstva. Je to vědecké učení o tom, jak organizovat revoluční stranu dělnické třídy, jak ji zocelit v boji s kapitalismem a učinit z ní vedoucí sílu při budování socialismu a komunismu, jak vytvořit a udržet svazek dělnické třídy a rolnictva, přátelství mezi národy, jak svrhnout buržoazii a nastolit diktaturu proletariátu, jak organizovat stát dělníků a rolníků, jak budovat a vybudovat socialismus a komunismus. Toto učení vypracoval V. I. Lenin rozvinutím a upřesněním teoretických postulátů svých učitelů — Marxe a Engelse, kteří plně odhalili úlohu vědeckých poznatků v životě společnosti a první ukázali pracujícím cestu, jak se stát jedinými a

plnoprávními vlastníky všech výsledků lidského vědění a kultury. Když Lenin hodnotil jejich zásluhy o dělnickou třídu, napsal: „Marxovy a Engelsovy zásluhy o dělnickou třídu lze stručně vyjádřit takto: naučili dělnickou třídu sebezpoznaní a uvědomění a nahradili utopii vědou“ (*Spisy*, sv. 2, s. 14). Vznikem marxismu obdrželo tedy revoluční hnutí proletariátu a všech pracujících *vědecký základ* a nabylo charakteru cílevědomého, organizovaného a uvědomělého hnutí. Proto se musíme učit vědeckému myšlení především z odkazu myšlení Marxova, Engelsova a Lenina.

Strana bolševiků, vytvořená V. I. Leninem, dokázala dovést pracující k vítězství Velké říjnové socialistické revoluce jen díky tomu, že se opírala o revoluční marxistickou teorii, kterou Lenin dále rozpracovával pro naléhavé a aktuální úkoly prožívané doby, že dokázala za Lenina vedení spojit dělnické hnutí se socialismem. Za nových historických podmínek, které vyvstaly na rozhraní našeho věku, Lenin energicky bojoval proti pokusům pojímat Marxovo a Engelsovo učení jako již zkosnatělé a mrtvé dogma. Napsal: „Na Marxovu teorii se vůbec nedíváme jako na něco definitivního a nedotknutelného; jsme naopak přesvědčeni, že položila pouze základní kameny vědy, kterou socialisté musí rozvíjet ve všech směrech dále, nechtějí-li zůstat stranou života“ (*Spisy*, sv. 4, s. 213—214). V tvůrčím rozvíjení marxismu viděl tedy Lenin nezbytnou *podmínku účinnosti* revolučního učení, klíč k teoretickému a praktickému řešení aktuálních úkolů dělnické třídy, nejdůležitější prostředek boje proti pravcovému a levicovému oportunismu, dogmatismu a revizionismu všech odstínů. Podstata poznání podle V. I. Lenina vyžaduje od myslícího člověka, aby kriticky promýšlel a přetvářel to, čeho již lidé v oblasti teorie a praxe dosáhli. Bez toho nelze v žádné oblasti lidského vědění vytvořit nic nového a originálního. Právě Marxova činnost

je v tomto smyslu velkým poučením. Jak řekl V. I. Lenin, Marx mohl své velké objevy učinit jen proto, že se opíral o vědomosti získané celým lidstvem. Avšak Marx se o tyto vědomosti nejen opíral. „Všechno to, co vytvořila lidská společnost, Marx kriticky přepracoval, neopomenul zhlou. Všechno, co vytvořil lidský rozum, Marx přepracoval a podrobil kritice, ověřil na dělnickém hnutí a vyvodil závěry, které nemohli vyvodit ti, jejichž obzor byl omezen buržoazním rámcem nebo zastřen buržoazními předsudky“ (*Spisy*, sv. 31, s. 276).

Nutnost vědeckého pohledu ve všech sférách společenského života má dnes pro socialistického člověka obzvláštní význam. Je tomu tak proto, že věda spolu se sociálně nejvyspělejším společenským systémem podstatně přispěje realizaci civilizačních přeměn spojených s vědeckotechnickou revolucí k dalšímu pokroku světa. Také naše společenské vědy by se proto měly v této historické šanci socialismu zasloužit o jeho další rozvoj. Tím naléhavější je dnes pro nás Leninův pokyn obohacovat naše znalosti vším, co lidstvo vytvořilo, abychom zvládli úkoly, před něž nás staví naléhavá potřeba uvádění vědeckých poznatků do praxe, provázená v posledních desetiletích explozí vědeckého poznání, především v přírodních a technických vědách, stejně tak jako nutnost učit se z Leninova díla marxistickému přístupu chápání nových jevů a procesů, zvládnout marxistickou vědní metodologii.

Nutnost pochopení nových procesů historického vývoje, zdokonalování marxistické metodologie a úkoly ideologického boje vyžadovaly od vůdce strany bolševiků především zevrubnou analýzu aktuálních *filosofických otázek*. Leninovy práce *Materialismus a empiriokriticismus*, *Filosofické sešity* a další rozvíjejí a obohacují myšlenky Marxových a Engelsových prací o dialektickém a historickém materialismu. Lenin provádí filosofická „rozřídění“ nových vědeckých problémů, které se nahromadily po smrti Marxově a Engelsově, hájí a rozvíjí hlavní zásady marxistického světového názoru a marxistických metod, zevrubně kritizuje idealistické a metafyzické koncepce. Avšak věda není jen výsledkem pouhého úsudku, chladného rozumu. Hledání pravdy je vždy naplněno zaujetím, nadějemi, pochybnostmi, rozčarováním atd. Skutečný vědec vytváří své ob-

jevy ne pro ně samé, ale pro jejich praktické bezprostřední nebo pozdější použití. Za svou práci vidí lidstvo, které z jeho objevů může mít prospěch. A již toto samo nemůže vědce nevzrušovat. Proto také vědecká a praktická činnost V. I. Lenina byla provázena velkým emocionálním zaujetím. Již sám způsob výkladu, použitý v díle *Materialismus a empiriokriticismus*, svědčí o vztahu Lenina k předmětu svého zkoumání. V. I. Lenin, rozbíjející idealistické koncepce Macha, Huma, Avenaria a jejich následovníků, ukazuje, k čemu vede odmítání materiálnosti světa a možnosti poznat jeho zákonitosti. Lenin se rozhořčuje, pohoršuje, ostře zesměšňuje šarlatánství a jalovost „suchopárných profesorů“, raduje se nad novými úspěchy vědy a má uznalý vztah k materialistickým vědcům, kteří se snaží činit z úspěchů vědy správné, materialistické závěry.

Veliký význam pro rozvoj vědeckého poznání skutečnosti má Leninovo rozpracování materialistické dialektiky, jeho studium problémů teorie poznání dialektického materialismu, jeho myšlenka spojení přírodovědy a filosofie. Lenin je prvním myslitelem století, který v úspěších současné přírodovědy viděl začátek grandiózní vědecké revoluce, dokázal objevit a filosoficky zdůvodnit revoluční smysl zásadních objevů velkých badatelů přírody, podal skvělý filosofický výklad nových vědeckých objevů v období pronikavého „bourání zásad“ v hlavních odvětvích přírodních věd. Jeho myšlenka o nevyčerpatelnosti hmoty se stala všeobecnou zásadou přírodovědeckého poznání.

I když předmětem sociologického zkoumání jsou společnost a společenské jevy, sociologie nesmí nikdy ztratit ze zřetele lidskou osobnost, která je neredukovatelná na pouhý průsečík stávajících společenských vztahů a biologických faktorů, ale která se ve stálém dynamickém přetváření lidské přirozenosti pozměňuje spolu se společností v každém jednotlivém historickém údobí. Chování a činnost lidí nejsou tedy nějakým abstraktem, neexistují samy pro sebe. Proto začneme-li sociologicky zkoumat chování jakéhokoliv společenského seskupení (kolektivu, skupiny, organizace), musíme se nutně dostat k jednotlivému člověku, který je nositelem vlastností osobních (endogenních) i společen-

ských (exogenních). Společenská forma pohybu hmoty je tak neoddělitelně spojena s pohybem molekulární lidské hmoty jedinců, kteří společnost vytvářejí. I V. I. Lenin se často zabýval otázkami, které se týkají člověka jako jedince ve společnosti, jeho vnitřního stavu, i samotného *procesu poznávání světa člověkem*. Tak, když ukazoval na kořeny chyb, jichž se dopouštějí agnostici, hlásající, že věci jsou poznatelné pouze ve svém vnějším projevu, ale že *podstatu věcí (vyjadřující vnitřní vztahy objektivního světa, které jsou základem mnohotvárnosti, tj. kvalitativní rozrůzněnosti jevů) poznat nelze*, napsal, že agnostik „nejde dále za počítky, zůstává stát na této straně jevů, nechce vidět nic »věrohodného« za hranicemi počitků. Agnostik prohlašuje s naprostou určitostí: o těchto věcech samých (tj. o věcech o sobě ...) nic věrohodného vědět nemůžeme“ (*Spisy*, sv. 14, s. 110). Zvláštnosti procesu poznání mohou tedy způsobit nesprávný výklad podstaty věcí. Agnostik omezuje poznávací schopnost člověka pouze na to, co mu jsou schopny dát počítky (a ty odhalují jen *vnější příznaky a vlastnosti věcí*). Podle jeho mínění by se člověk nadarmo pokoušel proniknout do vnitřní podstaty věcí, pochopit, proč vznikly, a objevit zákonitosti jejich vývoje — to učinit nemůže, neboť to vše je stranou počitků a je to zahaleno „pláštěm neznáma“. A právě v tomto bodě přestává být pro agnostika věc obyčejnou věcí a stává se „věcí o sobě“. Pro V. I. Lenina jsou ovšem počítky jenom *základem* našich vědomostí, bez nichž není a nemůže být žádné poznání. Lenin o tom napsal: „Jinak než prostřednictvím počitků se nemůžeme dovědět nic o jakýchkoli formách látky ani o jakýchkoli formách pohybu“ (*Spisy*, sv. 14, s. 319). Počítky spojují poznání člověka s vnějším světem a dávají mu k dispozici ten materiál (hodnověrné údaje o vlastnostech a kvalitách předmětů a jevů skutečného světa), bez něhož by se nemohly uskutečnit další, vyšší stupně poznání, bez něhož by nemohla pracovat paměť, představivost, myšlení a další psychické procesy. U člověka mají počítky společenský charakter, člověk si je uvědomuje, avšak nelze jimi odhalit vnitřní procesy, které probíhají v jevech samých; pomocí počitků, které jsou toliko bezprostředním spojením vědomí člověka s vnějším světem,

nelze také odhalit zákonitosti vývoje či struktury poznávaných jevů. Co je však pro diagnostickou analýzu lidské osobnosti důležité, je Leninovo zjištění, že každý jednotlivý počitek je „přeměnou *energie* vnějšího podráždění ve fakt vědomí“ (*Spisy*, sv. 14, s. 50).

Pro Leninův vědecký přístup k řešení nejsložitějších otázek společenského života je příznačná *úcta k faktům*, k tomuto „kyslíku“ každé vědy. Pravda faktů byla Leninovi nade vše. Nebál se bezohlednosti „nepříjemných faktů“ a byl si dobře vědom jejich tvrdošijnosti. Byl rozhodným odpůrcem subjektivistického ignorování faktů, sebeobelhávání, stejně jako byl odpůrcem panického zveličování nepříznivých skutečností, které nevedou nikam jinam než ke zmatku. Proto každý svůj závěr a každé své rozhodnutí se Lenin snažil podložit důkladným studiem co největšího množství faktů a praktických zkušeností. Tak například běžně pracoval se znaky obsaženými ve statistických materiálech, jak je možno se o tom přesvědčit z mnoha jeho teoretických prací. Přitom však šlo V. I. Leninovi vždy jen o znaky *podstatné*, rozhodující, jejichž poznání a uvedení v dialektický vztah představuje vědecké poznání jevu. Proto objasnit společenský jev znamená pro Lenina odhalit celý souhrn jeho podstatných *znaků a vztahů*. Podstata se projevuje v jejich vztazích k jiným podstatám. Tyto vztahy, jak říká Lenin, mají své zákony. „Zákon je vztah ... Vztah podstat či mezi podstatami“ (*Spisy*, sv. 38, s. 155). Z toho pak můžeme učinit logický závěr, že vysvětlit jev znamená dokázat, že se podřizuje určitému objektivnímu zákonu (nebo souhrnu zákonů). Z hlediska marxistické sociologie je ovšem třeba stále mít na paměti, že složitost a mnohostrannost společenských procesů podmiňuje ten fakt, že odhalení jejich podstaty může být uskutečněno pouze komplexním použitím celého souboru kvalitativně různých typů vysvětlení (strukturního, funkcionálního apod.). Jestliže se nám při výzkumu přírodních jevů zdá v některých případech dostatečné užití jen jednoho z těchto typů vysvětlení, pak při výzkumu společenských jevů je to ve většině případů vyloučeno. Proto, máme-li v marxistické sociologii pochopit charakter a stanovit stupeň vysvětlení sociologických zákonů, je vždy nutné si ujasnit

také hierarchickou strukturu sociologického poznání. Právě ona složitost a mnohostrannost společenských procesů nás totiž nutí k takovému metodickému postupu, že při studiu konkrétního jevu se snažíme zmocnit se zprvu jevů nejjednodušších a postupným nalézáním jejich strukturního, funkcionálního a kauzálního působení dospíváme ke komplexnímu vysvětlení. Proto teoretik-vědec zprvu *zjednodušuje*, vytváří toliko *model* skutečného jevu, který v sobě zahrnuje jen několik jeho charakteristických vlastností, jež jsou podle teoretických zkušeností podstatné. V daný moment studuje třeba jen jednu možnou stránku věci. Z komplexně podmíněných reakcí vyčleňuje ty podmiňující aspekty, které považuje pro daný jev za relevantní.

Konečným cílem každé vědy je objevení a studium zákonů a vyjadřování těchto zákonů vztahy, jimiž zkoumané proměnné veličiny mezi sebou navzájem souvisí. Vědní obor se totiž netvoří toliko popisem či formulací poznatků nějak shromážděných (uvědoměných), ale racionálním jejich poznáváním (vztahováním) tím, že je buď podle určitých obsahových a metodických principů třídíme (strukturujeme), uvádíme ve vzájemnou souvislost, nebo sledujeme příčiny a účinky jejich existence. Tak dospíváme k organické soustavě představ, poznávacích metod a skutečností, které teprve potom tvoří obor příslušné vědy. O čemkoli můžeme tedy mluvit jako o „poznáném“ teprve za předpokladu, že jsme je začlenili v nějakou souvislost, to znamená sevřeli nějakým vztahem. Složitý úkon odhlédnutí od nepodstatných znaků zkoumaného jevu a pomyslné vyčlenění pouze jeho podstatných, rozhodujících zvláštností nazýváme abstrahováním. Na první pohled se může zdát, že vyčleníme-li ze zkoumaného jevu pouze jeho podstatné znaky, povede to k omezení našich vědomostí o daném jevu, k setržení jeho individuálnosti, k přeměně ve schéma. Ve skutečnosti tomu tak není. V. I. Lenin poukazoval na to, že skutečně vědecké abstrakce odrážejí podstatu hlouběji, věrněji a úplněji než bezprostřední pozorování. Schémata, která se tím vytvářejí a mohou být i matematicky vyjadřována, musí ovšem být přísně teoreticky podložena. Lenin o tom napsal: „Dostali jsme se ... k otázce číselných schémat a jejich významu ... Schémata sama o sobě

nemohou nic dokazovat; mohou pouze *ilustrovat* proces, jestliže jsou jeho jednotlivé prvky vyjasněny teoreticky“ (*Spisy*, sv. 4, s. 62). Abstrakce, jimiž se odpoutáváme od nepodstatných znaků a vlastností předmětů a jevů, nám usnadňují pronikání do jejich podstaty, usnadňují proces poznání, neboť umožňují přemýšlet o daném jevu v jeho nejobecnějších a proto i nejpodstatnějších charakterových rysech. Zobecnění pak, které vychází z výsledků abstrahující činnosti myšlení, umocňuje hlavní, rozhodující znaky, vyčleněné z faktů, v obecné ideje, obrazy, a dává jim význam druhu, typu. Tím otevírá člověku nové možnosti dalších úspěchů v jeho tvůrčí poznávací a přetvářecí činnosti.

Vytváření *matematických modelů* je prodloužením zmíněných způsobů zjednodušení a schematizace, jež ulehčují proces poznání, protože poznání není prostý, bezprostřední odraz, ale „proces řady abstrakcí, formování, tvoření pojmů, zákonů atd., kterážto pojmy, zákony atd. ... právě podmíněně, přibližně zachycují univerzální zákonitost věčně se pohybující a vyvíjející přírody“ (*Spisy*, sv. 38, s. 183—184). Matematizace všech věd, doplněná empirickým poznáním, je dnes nejpozoruhodnější na celém dnešním vývoji vědeckého světa. To vystihl geniálně již Karel Marx výrokem: „Věda jen tenkrát dochází ke své dokonalosti, když se jí daří užívat matematiky.“ Avšak rozvoj společenských věd v Československu i v ostatních socialistických zemích, ovšem v různém rozsahu a intenzitě, brzdila právě ta okolnost, že jsme v 50. letech opomíjeli pokroky empirických metod a použití matematiky, zvyšující exaktnost poznání společenských procesů. Je pravda, že empirické a matematické metody samy o sobě — bez náležité teoretické výzbroje — mohou vést k výsledkům jen dílčí platnosti a mohou dokonce zavést do slepé uličky, avšak ruku v ruce s *tvůrčím rozvojem marxismu* může matematizace každé vědy znamenat závažný pokrok v poznání společenských zákonitostí. Je proto záslužným krokem, jestliže nyní v souvislosti s oslavami Leninova výročí znovu promýšlíme Leninovy názory na problémy vědeckého řízení společnosti, neboť vědecké řízení společenských procesů v současných podmínkách socialistické výstavby předpokládá nové, zvýšené nároky na společenské vědy, zvláště pokud jde

o vysvětlení společnosti analýzou jedné její nejdůležitější funkce — funkce řízení. Právem se důrazně připomíná, že stále většího významu v řízení nabývá vytváření modelů s využíváním *matematických metod* a moderní výpočetní techniky, neboť matematické modelování společenských procesů umožňuje řešit otázky optimalizace rozměrů a struktury řízených a řídicích systémů, režimů a kritické naznačení jejich základních parametrů, průtok informací atp. Zároveň se přitom zdůrazňuje, že ovšem nemůže jít o absolutizování těchto metod, že je nutné ohradit se proti snahám chtít jediné těmito prostředky řešit komplex problémů řízení. Přírodověda a technika jsou jenom pomocné prostředky, které ulehčují řešení problémů; mohou být používány jediné v organické jednotě s kvalitním *sociologickým rozбором* společenských systémů na základě přísného zachování zákonitostí fungování a rozvoje společnosti, které objevila marxisticko-leninská věda. Zvláště dnes, v souvislosti s potřebou komplexně proniknout do podstaty vědeckotechnické revoluce naší doby, vyvstává před našimi společenskými vědami úkol nejen objasnit její společenské a lidské předpoklady, ale především důsledky pro poznání a vědecké teoretické i empirické zvládnutí lidského fenoménu v našich vazbách a souvislostech s řízením společnosti a jejího „lidského faktoru“ při budování socialismu.

V. I. Lenin si byl dobře vědom veliké složitosti sociálních jevů a celého procesu společenského vývoje, kterou i sebegeniálnější lidský mozek často nemůže postřehnout. Rovněž tak vytváření modelů ve společenských vědách, tj. modelování struktur probíhajících naším společenským životem i životem každého jednotlivce, je velice složité. Ale v nejnovější době bylo objeveno, že při veškeré složitosti společenských struktur existují samostatně i struktury jednoduché, pro něž také platí *jednoduché zákony*. Kybernetika je nejprůkaznějším příkladem, že zjednodušování složitých struktur až na ty nejjednodušší je vědeckým postupem, který dovoluje zprůhlednit i nejsložitější situace. Jde vždy o to, rozložit reálné jsoucno na nejjednodušší možné stavební kameny a pomocí nich analyzovat dialektický pohyb ve strukturách co nejjednodušších. Ve strukturních vědách je vědecký pokrok snad nejrych-

lejší a nejradiálnější. Pro sociologické úvahy jsou to především *strukturní teorie časových* změn sociálních jevů, které nyní bude nutno intenzivně rozvíjet, neboť ony zároveň představují důležitý stupeň našeho sociologického vědomí. Jejich nejdůležitější praktický pomocník je elektronický počítač (computer), jehož teorie sama je jednou ze strukturních disciplín. Dochází tak nesporně k výraznému uplatnění *marxistická historicko-srovnávací metoda* zjišťování vývojových trendů dialekticky protikladných faktů, která poznáním současného stavu a časového pohybu jevu může vystopovat jeho perspektivy a na základě takového poznání přivodit žádoucí změny v podmínkách lidského života i v člověku samém. V. I. Lenin pokládá ve vědě o společnosti za nejdůležitější „pohlízet na každou otázku z toho hlediska, jak určitý jev v dějinách vznikl, jakými hlavními etapami prošel tento jev ve svém vývoji, z hlediska tohoto jeho vývoje se podívat, čím se věc stala nyní“ (*Spisy*, sv. 29, s. 466—467).

Pro řešení mnohých obtížných problémů socialistické výstavby V. I. Lenin doporučoval, aby se místo neplodných teoretických sporů, odrzřených od praktických zkušeností, organizovaly *experimenty*, aby se v praxi zkoušely různé možnosti. Ti, kdo chtějí zvítězit nad kapitalismem, musí mít „dost vytrvalosti k vyzkoušení set a tisíců nových metod, způsobů a prostředků boje, aby pak mohli nalézt nejvhodnější z nich“ (*Spisy*, sv. 29, s. 420). Dnešní moc sociologie jako vědy je při zkoumání chování člověka či společenských celků zatím ještě pramalá. Závisí totiž na jedné straně na hodnověrnosti a spolehlivosti technik, kterých při vědeckém výzkumu sociologie používá, a na druhé straně na možnosti převádět kvalitativně rozrůzněné faktory zkoumané reálné společenské danosti (jevu) na faktory kvalitativně rovnomocné a kvantifikovatelné, které teprve umožňují postupně vytvářet ze sociologie objektivní, tj. v rámci daných experimentálních možností exaktní vědu. Avšak proti myšlence o možnostech experimentování mimo rámec tradičních exaktních věd (jako je např. fyzika či chemie) se někdy vyslovují námitky, vycházející z dualistických představ o naprosto odlišných podstatách přírody a společnosti, které prý mohou postihnout jen dva naprosto odlišné metodologické

typy zkoumání. Marxistické pojetí této otázky nevyklučuje možnost experimentovat s lidským fenoménem a v souvislosti s tímto postulátem dochází k závěru, že se sociologie neodlišuje od nejrozvinutějších současných přírodních věd ani principiální povahou zákonů, ani hierarchičností teorií, ani rozdělováním zákonů na „empirické“ a „teoretické“. Vysvětlení zákonů v sociologii je tedy v obecných rysech v principu shodné s vysvětlením zákonů v přírodních vědách; proto je možné vytvořit obecnou teorii a obecný model vysvětlení jak pro přírodní vědy, tak i pro sociologii. Experiment v řízení rozvoje socialistické výstavby považoval V. I. Lenin za nezbytnou součást praxe, kterou nutno vědecky zkoumat, ověřovat a na tomto základě nalézt cesty dalšího postupu vpřed. Leninův mimořádný důraz na praktickou zkušenost nemá nic společného s holým empirismem a practicismem. Lenin nezůstával jen u pouhého hromadění praktických zkušeností, ale studoval je, třídil, zkoumal, co je v nich živého, pokrokového, obecně platného, co si zasluhuje podpory a dalšího rozšíření a co nikoli. Hledisko života, praxe, musí být podle V. I. Lenina prvním a základním hlediskem teorie poznání. Praxe je základem poznání a kritériem pravdy, neboť jedině praxe je s to odhalit pravý smysl a účel výsledků lidského myšlení. Jestliže tedy zkoumáme poznání ze všech jeho různých stránek, můžeme vidět, že základem všech jeho součástí — smyslového i racionálního stupně poznání a prověrky správnosti — je praxe.

Podle V. I. Lenina „poznání je věčné, nekonečné přibližování se myšlení k objektu“ (*Filosofické sešity*, Praha 1954, s. 161). Tato slova je třeba chápat tak, že naše poznání nemůže vyčerpat celou nekonečnou mnohotvárnost pohybujícího se a vyvíjejícího se světa. Pro materialistu je nepochybné, že pravda může být úplná a *absolutní*, a nemůže již být pozměněna žádným dalším poznáním (například: že Země se otáčí kolem Slunce, že hmota je prvotní a vědomí druhotné, apod.). Avšak ve vědě máme také co činit s pravdami mnohem složitějšími, které vlivem měnících se životních podmínek a činností lidí, nepřetržitým vývojem vědy, techniky, průmyslové výroby atd. se upřesňují, prohlubují, mění svou původní podobu. Takové pravdy se nazývají *relativní*; nemůžeme je pokládat

za konečné. V poznání složitých jevů skutečnosti nelze tedy považovat pravdu za konečnou, nýbrž za relativní, za pravdu, která je v každém konkrétním případě závislá na stupni vývoje praxe a lidských vědomostí. Zároveň každá relativní pravda v sobě obsahuje prvky pravdy absolutní. V. I. Lenin o tom napsal: „Je tedy lidské myšlení svou povahou schopné podávat a podává nám absolutní pravdu, která se skládá ze souhrnu pravd relativních“ (*Spisy*, sv. 14, s. 139). Jednota relativního a absolutního v poznané pravdě nás neodděluje od skutečnosti, ale neustále nás k ní přibližuje, svědčí o objektivnosti poznatků a o jejich síle. Neznám poutavěji a pregnantněji vylíčenou pravdu o tom, že hmota a její pohyb jsou nezničitelné nejen kvantitativně, ale i kvalitativně, než jak ji vyjádřil Bedřich Engels v *Dialektice přírody* (Praha 1950, s. 37—38): „Hmota se pohybuje ve věčném koloběhu, jenž se dovršuje teprve v údobích, pro něž náš pozemský rok již není postačujícím měřítkem, v koloběhu, v němž doba vrcholného vývoje, doba organického života a ještě více doba života bytostí, vědomých si přírody i sebe samých, je stejně skoupě vymezena jako prostor, v němž se objevuje život a vědomí, v koloběhu, v němž každý konečný způsob bytí hmoty, ať již je to slunce nebo mlhovina, jednotlivý živočich nebo živočišný druh, chemické slučování nebo rozkládání, jsou všechny stejně pomíjející, a v němž není nic věčného kromě věčné se pohybující hmoty a zákonů, podle nichž se pohybuje a mění. Avšak, ať již se tento koloběh opakuje jakkoli často a nelítostně, ať již vzejde a zahyne sebevíce miliónů sluncí a planet, ať trvá jakkoli dlouho, než se v některé sluneční soustavě aspoň na jedné planetě vytvoří podmínky pro organický život, ať již budou muset vzniknout a zahynout nesčetné organické bytosti, než se z jejich středu vyvinou živočichové s mozkem schopným myšlení a naleznou nakrátko vhodné životní podmínky, načež budou rovněž bez milosti vymýceni — máme jistotu, že hmota zůstává ve všech svých proměnách vždy stejná, že žádný z jejích atributů nemůže být nikdy ztracen a že se stejnou železnou nutností, s jakou vyhubí na Zemi svůj vrcholný květ — myslícího ducha, zrodí jej jinde a jindy znovu“ (podtrhl F. K.).

Uvedený citát z Engelsových úvah je zároveň vzorným svědectvím, jak vědecká představivost (fantazie) usnadňuje a pomáhá člověku poznávat svět, jestliže představy, odrážející reálnou skutečnost, dovedeme přetvářet a na tomto základě vytvářet představy nové. V. I. Lenin vysoce hodnotil úlohu fantazie při samostatném myšlení a tvůrčí činnosti člověka. O fantazii napsal: „Tato schopnost je neobyčejně cenná. Lidé se bezdůvodně domnívají, že ji potřebuje jen básník. To je hloupý předpoklad! I v matematice je jí třeba, ani diferenciální a integrální počet by nebylo možno objevit bez fantazie“ (*Spisy*, sv. 33, s. 315). Také když Lenin hovořil o zobecnění jako o nezbytném předpokladu k nalezení pravdy, poznamenal, že i v jednoduchém zobecnění je kousek fantazie. Jakýkoli vědecký objev se vždy uskutečňuje za velmi aktivní účasti fantazie. Dříve než se vědci podaří dojít k vlastnímu stanovení zákona, prochází jeho myšlení dlouhou a složitou cestou: vytváří hypotézy, abstrahuje od předmětů smyslového vnímání, nově kombinuje představy a pojmy, naznačuje vývojové perspektivy sledovaného jevu atd. Přitom se myšlení musí opírat o činnost fantazie, neboť ta ve formě názorných obrazů, ve formě snu ukazuje to, k čemu vědec spěje.

Opravdu vědecké předpovědi v oblasti společenských jevů se však staly možné až od toho okamžiku, kdy marxismus vytvořil vědu o zákonech vývoje společnosti — historický materialismus. Bylo již vzpomenu to, že Marx a Engels byli první, kdo postavili zkoumání společenské skutečnosti na vědecký základ, kdo tyto zákony objevili. V. I. Lenin všestranně zkoumal dialektiku společenského rozvoje v podmínkách imperialismu jako nejvyššího stadia kapitalismu, analyzoval vzájemné působení ekonomiky a politiky, vzájemnou souvislost společenského bytí a společenského vědomí a mnoho dalších otázek. Leninův výzkum problémů společenského vývoje byl těsně spjat s potřebami revoluční praxe a ideologického boje. Tak například svou kritikou subjektivismu ve filosofii a v sociologii (obdobně jako Marx a Engels svým učením o vzniku člověka a lidské společnosti) zasadil Lenin zdrcující úder reakčním výmyslům nemarxistické sociologie o právu „vyšších“ ras na vykořisťování a ovládání ras „nižších“. Lenin i v té-

to souvislosti klade veliký důraz na význam pokrokové filosofie ve všech oblastech vědeckého bádání, zvláště pak v přírodních vědách: „Bez solidních filosofických základů nemohou žádné přírodní vědy, žádný materialismus obstát v boji proti náporu buržoazních idejí a proti restituci buržoazního světového názoru. Aby obstál v tomto boji a dovedl jej ke konci s plným úspěchem, musí být přírodovědec moderním materialistou, vědomým stoupencem materialismu reprezentovaného Marxem, tj. musí být dialektickým materialistou“ (*Spisy*, sv. 27, s. 187).

Rozvíjení vědy a šíření vědeckých poznatků v leninském duchu znamená spojit je organicky s utvářením nového člověka, s výchovou a přípravou „všestranně vyspělých a všestranně vyškolených lidí“ (*Spisy*, sv. 31, s. 43). Věda a technika se v soudobém světě stávají velmi významným ohniskem soutěžení dvou protikladných společensko-ekonomických soustav. Zavádění vědy do různých oblastí společenského života a stále úplnější využívání možností vědeckotechnického pokroku pro urychlení rozvoje hospodářství a uspokojování potřeb všech členů společnosti, jsou i naším vrcholně důležitým ekonomickým i politickým úkolem. Proto máme-li také v těchto otázkách volit metodu leninského přístupu k jejich řešení, musíme se ještě lépe než dosud postarat o reálné uskutečňování Leninova pokynu, „aby vědění u nás nezůstávalo mrtvou literou nebo módní frází... aby vědění opravdu pronikalo lidem do krve, aby se pilně a opravdu stalo nedílnou součástí jejich života“ (*Spisy*, sv. 31, s. 488). Také v této oblasti Leninova odkazu vynaložíme veškeré síly, znalosti a energii, aby zvítězila nejspravedlivější a nejhumánnější idea při zajišťování lepší budoucnosti lidstva a při dalším utváření celé lidské společnosti: idea socialismu a komunismu.

Резюме

Франтишек Кагуда: Марксистская методология в научных трудах Ленина

Автор черпает познания из полного собрания сочинений В. И. Ленина. Из знаменитого и всестороннего наследия Ленина, революционера и государственного деятеля, вождя революционной партии, великого организатора первого социалистического государства, из наследия ученого и исследователя, публициста

и непреодолимого мастера во всех областях практической революционной деятельности, его, прежде всего, интересует научный характер теоретических суждений и революционных поступков Ленина и, особенно, марксистская методология научных трудов Ленина. Он исходит из марксизма как научной основы революционного движения пролетариата и указывает, как ленинизм — марксизм новой исторической эпохи человечества — привел трудящихся к победе Великой Октябрьской социалистической революции только благодаря тому, что он опирался на революционную марксистскую теорию, разрабатываемую Лениным для насущных и назревших задач данной эпохи, и что он сумел под руководством Ленина соединить рабочее движение с социализмом.

Необходимость рассматривать с научной точки зрения все сферы общественной жизни имеет в настоящее время особое значение для социалистического человека, потому что наука вместе с социально самой передовой, общественной системой будет в значительной мере содействовать дальнейшему продвижению мира, осуществляя цивилизационные замещения, связанные с научно-технической революцией. Поэтому и наши общественные науки должны внести свой вклад в дальнейшее развитие социализма. Еще более настоятельным является для нас в настоящее время указание Ленина на необходимость обогатить свои знания всем тем, что человечество создало, чтобы справиться с заданиями, выдвинутыми перед нами насущной потребностью вводить научные знания в практику, тем более, что за последние десятилетия произошел резкий подъем научного познания, именно в области естественных и технических наук. Одинаково необходимой является для нас задача учиться у Ленина марксистскому подходу к пониманию новых явлений и процессов и овладеть марксистской научной методологией.

Автор обращает внимание на анализ актуальных вопросов философии, сделанный В. И. Лениным, которым он обогатил идеи Маркса и Энгельса о диалектике и историческом материализме. Автор напоминает, что Ленин является первым мыслителем нашего века, который видел в достижениях современных естественных наук начало грандиозной научной революции, который сумел вскрыть и на философских началах обосновать революционный смысл основных открытий великих исследователей природы.

Социология, хотя предметом ее исследования является общество и общественные явления, не должна никогда упускать из виду личность человека, которую нельзя сводить всего лишь на точку пересечения существующих общественных отношений и биологических факторов, но которая в процессе постоянного динамического преобразования человеческой природы изменяется вместе с обществом на каждом отдельно взятом историческом этапе. Поведение и поступки людей не представляют нечто отвлеченное, не существуют для себя самих. Поэтому, если мы станем социологически изучать поведение любой общественной группировки (коллектива, группы, организации), мы

должны обязательно прийти к отдельному человеку, носителю характерных черт личных (эндогенных) и общественных (экзогенных). Общественная форма движения материи связана таким образом неотделимо с движением молекулярной человеческой материи отдельных лиц, образующих общество. Поэтому В. И. Ленин занимался часто вопросами, рассматривающими человека как индивидуум в обществе, вопросами его внутреннего состояния и самого процесса познания мира человеком. В связи с этим Ленин, например, подробно занимается функцией ощущений в процессе познания. У человека имеют ощущения общественный характер, человек сознает их, но посредством их нельзя вскрыть внутренние процессы, протекающие в самих явлениях; с помощью ощущений, являющихся только непосредственным соединением сознания человека с внешним миром, нельзя также вскрыть закономерности развития или структуры познаваемых явлений. Большую важность для диагностического анализа личности человека представляет установление Ленина, что каждое отдельное ощущение является превращением энергии внешнего раздражения в факт сознания.

Объяснить общественное явление обозначает для Ленина вскрыть всю совокупность его существенных знаков и отношений. Существо проявляется в его отношениях к другим существам. Эти отношения, как говорит Ленин, имеют свои законы. Из этого можно сделать логическое заключение, что объяснить явление значит доказать, что оно подчинено определенному объективному закону, или совокупности законов. С точки зрения марксистской социологии надо иметь в виду, что из-за сложности и многосторонности общественных явлений можно вскрыть их существо только путем комплексного применения целой совокупности качественно разных типов объяснения (структурного, функционального и т. п.). Сложность и многосторонность общественных процессов заставляет нас применить такой вид методического приема, что, изучая конкретное явление, мы стремимся овладеть сначала явлениями наиболее простыми, и вскрывая постепенно их структурное, функциональное и каузальное воздействие, мы достигаем комплексного объяснения. Из комплексно обусловленных реакций мы выделяем те обуславливающие аспекты, которые считаем для данного явления существенными. С первого взгляда может показаться, что выделение только существенных знаков из исследуемого явления ограничивает наши знания о данном явлении, стирает его индивидуальность, превращает его в схему. На самом деле это не так. В. И. Ленин указывал, что подлинные, научные абстракции отражают существо более глубоко, более верно и исчерпывающе, чем непосредственное наблюдение.

В. И. Ленин вполне сознавал сложность социальных явлений и процесса общественного развития в целом, которую часто не сумеет заметить мозг человека, как бы он ни был гениален. Одинаково сложным является создание моделей в общественных науках, т. е. моделирование структур, осуществляющихся в нашей общественной жизни и жизни каждого

отдельного человека. Однако в наше время наука вскрыла, что рядом со сложными общественными структурами существуют самостоятельно и структуры простые, для которых действуют простые законы. Кибернетика является убедительным примером, что упрощение сложных структур до простейших является научным приемом, позволяющим вскрыть и самые сложные ситуации. Для социологии это прежде всего структурная теория изменений социальных явлений во времени, которые нужно будет теперь интенсивно развивать, ибо и они представляют собою важную ступень нашего социологического познания. Поэтому В. И. Ленин рекомендовал, вместо бесплодных теоретических споров, оторванных от практического опыта, организовать эксперименты, испытывать на практике разные возможности. Эксперимент в руководстве развитием строительства социализма Ленин считал неизбежной составной частью практики, которую нужно подвергать научному исследованию, проверять и на этой основе находить пути к дальнейшему продвижению вперед.

В. И. Ленин объяснил с философской точки зрения отношение между абсолютной и относительной истиной и подчеркнул, что только единство абсолютного и относительного в познании истины приближает нас к действительности.

Если мы хотим и в вопросах послания науки избрать метод ленинского приема, нам предстоит еще больше чем до сих пор стараться осуществить указание Ленина, чтобы знания у нас не оставались мертвой буквой или модной фразой, но чтобы они вошли людям в плоть и кровь и действительно стали неотделимой составной частью их жизни. Победа идей социализма и коммунизма зависит и от последовательного выполнения этого завета Ленина.

Summary

František Kahuda:

Marxist Methodology

in Lenin's Scientific Work

In his effort to proceed from the many-sided and accomplished heritage of V. I. Lenin as a revolutionary and statesman, the leader of the revolutionary Party, the leading organizer of the first socialist State, from the heritage of a scientific research worker, publicist and insurmountable master in all the fields of practical revolutionary activity in general, the author draws information from the complete edition of Lenin's work in order to discuss more in detail primarily the scientific character of Lenin's theoretical considerations and revolutionary actions, and to pay attention particularly to the Marxist methodology of Lenin's scientific work. He proceeds from Marxism as the scientific basis of the proletariat's revolutionary movement and shows how Leninism, i. e. Marxism of the new historical epoch of mankind, succeeded in bringing the workers to the victory of the Great October Socialist Revolution

only thanks to the fact that it was based on the revolutionary Marxist theory, which Lenin further elaborated to make it suitable for dealing with urgent and topical tasks of the contemporary period, and that it succeeded — under Lenin's leadership — in joining the workers' movement with socialism.

At present, the necessity of a scientific view in all the spheres of social life is of importance to the socialist man. This is due to the fact that science, in combination with the socially most developed social system, will substantially contribute to the further progress of the world by realizing civilization changes connected with the scientific-technical revolution.

Our social sciences should, therefore, also contribute to promoting the further development of socialism in its historical chance. The more pressing for us is Lenin's advice to enrich our knowledge by all that mankind has created in order to master the tasks set before us by the urgent need to introduce scientific findings into practice which, in the last decades, has been accompanied by an explosion of scientific knowledge, particularly in natural and technical sciences, as well as by the need to learn, from Lenin's works, the Marxist approach to the understanding of new phenomena and processes and to master the Marxist scientific methodology.

The author pays heed to the analysis of topical philosophical questions by which Lenin enriched the thoughts included in Marx's and Engels' works concerning dialectical and historical materialism. He calls attention to the fact that Lenin is the first thinker of the century who saw in the successes of the contemporary natural science the beginnings of a grandiose scientific revolution and succeeded in revealing and philosophically substantiating the revolutionary sense of the basic discoveries made by prominent research workers in natural sciences.

Even if society and social phenomena are the subject of social research, sociology must always keep in view the human personality which cannot be reduced to a mere intersection of existing social relations and biological factors but which—in a continual dynamic transformation of human nature — is changing, together with society, in every particular historical period. The behaviour and activities of people, therefore, are by no means an abstraction, they do not exist by themselves. Thus, if we subject the behaviour of any social grouping (collective, group, organization) to sociological study, we must necessarily come to the individual as the bearer of both the personal (endogenous) and the social (exogenous) attributes. Thus the social form of the movement of matter is inseparably connected with the movement of the molecular human matter of the individuals forming society. This is why V. I. Lenin often deals with the problems concerning man as an individual in society, his inner state and the process itself of man's recognizing the world. In this connection, for example, Lenin deals in detail with the function of sensations

in the cognitive process. The sensations of man have a social character, man becomes conscious of them; they cannot, however, help to reveal the inner processes taking place in the phenomena themselves; neither do sensations, being but an immediate connection of man's consciousness with the outer world, enable us to discover the laws governing the development or the structure of the phenomena under consideration.

What is, however, of great importance for the diagnostic analysis of human personality, is Lenin's ascertainment that every single sensation is a transformation of the energy of an exterior stimulus into a fact of consciousness.

Lenin is of the opinion that to explain a social phenomenon means to discover the whole complex of its substantial characters and relations. The substance reveals itself in its relations to other substances. According to Lenin, these relations have their own iron laws. From this it is possible to draw the logical conclusion that to explain a phenomenon means to demonstrate that it is subject to a certain objective law or to a set of laws. From the viewpoint of Marxist sociology it is, of course, always necessary to bear in mind that the complexity and many-sidedness of social processes condition the fact that their substance can be revealed only by the complex application of a whole set of qualitatively different types of explanation (structural, functional, etc.). The complexity and many-sidedness of social processes also make us apply methods whereby, in studying a concrete phenomenon, we try, first of all, to grasp the simplest phenomena and then, by gradually discovering their structural, functional and causal functions, we arrive at a complex explanation. From complexly conditioned reactions we sort out the conditioning aspects we consider to be substantial for the given phenomena. At first sight the impression may arise that the sorting out of only the substantial characters of the phenomenon under consideration leads to a limited knowledge of the given phenomenon, to wiping off its individuality, to the transformation of the phenomenon into a scheme. This, in fact, is not the case. V. I. Lenin pointed out that truly scientific abstractions reflect the substance more profoundly, more faithfully and more fully than direct observations.

V. I. Lenin was well conscious of the great complexity of social phenomena, as well as the entire process of social development which often remains concealed even to a most ingenious human brain. Similarly, the creation of models in social sciences (i. e. modelling of structures penetrating through our social life as well as the life of each individual) is extremely complex. Most recently, however, scientific discoveries revealed that notwithstanding all the complexity of social structures, there are also independent simple structures which, correspondingly, are subject to simple laws. Cybernetics provides the most conclusive example of the fact that the simplification of complex structures to the simplest ones represents a scientific method enabling us to elucidate even the most complex situations. As regards sociological considerations, it is, first of all, the structural theories of the changes of social phenomena in time which, at present, will necessarily have to be intensively developed, since they simultaneously represent an important stage of our sociological consciousness. This is why V. I. Lenin recommended to organize experiments and to try out various possibilities in practice instead of pursuing barren theoretical controversies having nothing to do with practical experience. An experiment in managing the development of socialist construction was regarded by V. I. Lenin as an indispensable part of practice which must be scientifically examined and verified. It is from this basis that it is necessary to proceed in ascertaining the ways of further progress.

V. I. Lenin philosophically explained the relation between the absolute and the relative truth and pointed out that it is only the unity of the relation and the absolute in the recognized truth that brings us always nearer to reality.

If, in questions concerning the mission of science, we are to choose the method of Lenin's approach, we must — more effectively than we have done hitherto — attend to the actual realization of Lenin's advice not to let knowledge remain a dead letter or a fashionable phrase but to make it enter into the people's blood and indeed make it an integral part of their lives. The victory of the ideas of socialism and communism also depends on the consequential fulfilment of Lenin's heritage in this sense.